

Autor: Tomáš Havlín

JSEM RÁDA SAMÁ V LESE

FOTO: TÁGA TUNGA ARCHIV KLÁRY PETŘELKOVÉ

„Lidé chtějí slyšet hlavně pěkné povídaní o gorilách, ale nic ošklivého. Možná jsem z toho už unavená,“ říká zooložka Klára Petřelková, která již deset let jezdí do Afriky. Romantice ostentativně nepřeje a vědu nechce oddělovat od prostředí a lidí, jichž se týká.

Máme velké štěstí, že jsme vás zastihli. Čekali jsme, že budete v Africe.

Odjíždím začátkem prosince, tentokrát ale jenom na deset dní. Jde o zvláštní příležitost, kdy se na brněnském Ústavu biologie obratlovců Akademie věd natáčí o každém z nás krátký dokument v rámci evropského projektu *Věda všemi smysly*. Měli jsme jet do Středoafričské republiky, kde děláme nejvíc, ale tam to nešlo kvůli politické nestabilitě. Tak jsme skončili v lokalitě, kde pracujeme také, ale spíš okrajově.

Tentokrát ale v každém případě nejde o výzkum?

Tohle je velmi výjimečné (*důrazně*), první případ, ale i tak budu na lokalitě stále sbírat data, diskutovat s kolegy s Ugalla Primate Project

a prostě pracovat, žádná dovolená. Spousta lidí si právě myslí, jak si v Africe užíváme, ale je to jen a jen práce. Třeba teď byla studentka na dva měsíce v Kamerunu a v podstatě pouze pracovala v pralese a litala kolem nejrůznějších povolení, jinak si ani neškrtla.

Samozřejmě, storky z afrického pralesa mohou být strašně zajímavé a také se můžete stylizovat do role toho, kdo lehce zvládá pobyt v divočině. Mně ale přijde normální, že když vás práce baví a je to vaše radost, že jí také něco obětujete – třeba jste pořád poštipáný nebo si občas odnesete i nějakou nemoc. Určitě se ovšem cítím být privilegovaná. Je to vyděné a nespadlo to z nebe, ale když sedím spolu se stopařem a z těch sedmi metrů pozorujeme gorilu, někdy si říkám, kolik lidí má tuhle možnost.

Máte pro své bádání podporu?

Akademie věd, která je v poslední době trnem v oku mnoha politiků a stále se uvažuje o jejím zrušení či omezení jejího rozpočtu, mě utvářela jako vědkyni. Díky ní jsem získala důležitý vědecký základ v netopýrech, v nichž je Česko taková velmoc, a bez Ústavu biologie obratlovců by se mi také nikdy nepodařilo prosadit primatologii jako vědecký obor v Česku. Dnes už jsme regulérní tým vědeckých pracovníků a studentů z různých výzkumných institucí v ČR, spolupracujeme s mnoha významnými zahraničními institucemi. Ráda bych zdůraznila, že sama bych nic nedokázala. Ale jinak – věda je neustálý boj a stres, abyste měl dost odborných publikací a peněz pro výzkum. Jeden rok dostanete grant a druhý rok už se bojíte, že vám v tom třetím doběhne. Tak musíte začít

psát další, ale je vás strašně moc a ne všichni můžou vyhrát – navíc konkurujete lidem ze Západu. My jsme se, myslím, dokázali slušně prosadit např. na poli parazitologie primátů, a to je pro mne velké zadostiučinění. Spousta z nás ale ten tlak nedá a přijde otupění a vyhoření.

Jde to nějak napravit?

Asi před půl rokem jsme tady měli kolegu z USA a seděli jsme v hospodě – říkal, že řešením jsou přeci „private donors“, soukromí dárci. Mně kdysi na můj první výzkumný pobyt v Kamerunu přispěli pan Baťa s panem Pivečkou. S potěšením jsem nedávno zaznamenala, že nadací výlučně na podporu vědy založil miliardář pan Janeček. Nicméně v té hospodě jsme všichni málem popadali smíchem pod stůl. Tady totiž ta kultura stále chybí.

KAŽDÝ MÁ SVŮJ PROSTOR

Pokud se bavíme o stresu, nemá k němu kriticky ohrožený druh goril nížinných, který v Africe sledujete, ještě větší důvod?

Spolupracujeme s Univerzitou v Durhamu, kde právě zkoumali přítomnost stresových hormonů. Je v podstatě dokázáno, že ve stresu se mění potravní chování goril, znatelně méně žerou. Také jako by víc chodily, zvětšuje se jejich domovský okrsek.

Jako laik bych si snadno představil gorilu nížinnou, jak bloumá po pastvinách nebo dokonce zajde na dohled vesnici...

To by se spíš mohlo stát u goril horských nebo u šimpanzů, kde se vyskytuje i problém plnění plantáž. Ale gorily nížinné většinou k vesnicím nechodí. Z výzkumu ostatně vyplývá, že pro gorily je z hlediska stresu vůbec nejhorší proces habituace, kdy je přivykáte na přítomnost člověka. Prvotní reakcí volně žijících lidoopů je totiž útek, a tak je vlastně pořádek „honíte“ po pralese, zatímco oni před

vámi utíkají a vy se je snažíte přesvědčit, že jste jen neutrálním prvkem jejich prostředí. To může trvat klidně i pět let. A mezitím leckdy nevidíte víc než hnízda, požerky a trus. Nehabitované skupiny lidoopů jsou v podstatě neviditelné.

V chráněných oblastech Dzanga Sangha ve Středoafričské republice pracujete i s gorilami, které jsou na člověka už zvyklé. Zažije člověk i moment blízkosti?

Určitě. Jednotlivé gorily máme pojmenované a každá z nich je „osobnost“. Víme, že Mobangi je úplně jiná gorila než Essekerende a že Mobangi by tohle nikdy neudělala, víme, že Makumba se jako stříbrohřbetý samec chová v některých situacích jinak než Mayeli. Ale spíš si představte gorily, které nejdřív musíte v lese najít, pak se k nim můžete na sedm metrů přiblížit a ony vaši přítomnost tolerují, ale rozhodně za nimi nejdete ani se jich nedotýkáte. Jsem ráda, že jsem viděla film *Gorily v mlze* až nějakých deset let poté, co jsem začala dělat výzkum na lidoopech. Nechci nikoho soudit, jestli si vytváří nebo nevytváří personální vztahy s gorilou, ale tak už to prostě nefunguje. Gorily i my máme svůj prostor, ony mají svůj život a my máme také svůj.

Kde nastal zlom?

Během let bylo zjištěno, že tento přístup přináší mnoho rizik. Jako hlavní problém se ukázal přenos onemocnění a zároveň zasahování do sociálního života lidoopů. Už ale i zmíněná habituace je v mnoha ohledech negativní proces. Nicméně habituovaní lidoopi jsou důležití pro ekoturismus a přinášejí nemalé peníze pro místní komunity a na ochranu goril obecně. V každém případě, pokud chceme přivyknout skupinu lidoopů na přítomnost člověka, je potřeba si to nejdříve důkladně rozmyslet. Jednak je to totiž velká finanční investice a zadruhé

také velká odpovědnost. Jakmile totiž jsou lidoopi jednou habituovaní, tak se stávají velmi zranitelnými, před pytláky už neutečou. Proto se v některých oblastech o habituaci ani neuvažuje.

Jak velkou roli hraje pytláctví v otázce samotného přežití lidoopů?

Je to jeden z faktorů, který jistě přispívá k jejich ohrožení. Mezi další hrozby patří vedle lovu také destrukce jejich životního prostředí, politická nestabilita v zemích jejich výskytu či infekční onemocnění. Například gorily horské se podařilo zachránit díky striktní ochraně a jejich počet dokonce vzrůstá. Obávám se však, že u goril nížinných, které se vyskytují na mnohem větší ploše, a to i mimo chráněná území, je něco takového obtížné. Jejich počty jsou přitom zatím relativně vysoké, ale problém je v silně klesajícím trendu.

Čím se přímo vy nebo váš tým v Africe zabýváte? K čemu jste dospěli?

Je toho spousta, ale výsledky jsou hodně odborné. Většinou jsme se ale věnovali vlivu přítomnosti člověka na zdraví lidoopů a naopak, zejména pak na parazitární onemocnění. Jako zooložka jsem se vždy zajímala hlavně o zdraví zvířat, kdežto veterináři mě naučili, že chránit je třeba i zdraví lidí – a tak jde i o to, čím se můžeme od goril nakazit my. Samozřejmě se ví, že prekurzorem HIV je virus SIV, který se na člověka přenesl ze šimpanzů a mangabeje bělokrkého nebo že lidská malárie má původ u goril – to jsou známé věci, avšak je zde ještě mnoho dalších patogenů, o nichž víme zoufale málo.

KDYŽ SE VÁLKA TÁHNE

Na začátku jste hovořila o tom, že Středoafričská republika (SAR), kterou normálně navštěvujete, je pro vás nyní nedostupná. Jak to v zemi vypadá?

Lidé z kmene BaAka jsou v pralese nepostradatelní.

Předepsaná vzdálenost od goril je sedm metrů.

Děláme tam od roku 2007 a také letos jsme měli pokračovat. Víme už ale, že letos nepojedeme. Teď spíš řešíme, kam zamíříme příští rok, doufáme že situace se v SAR uklidní, anebo vybereme nějakou alternativní lokalitu.

Středoafriická republika je země s velmi pohnutou historií, která od doby, kdy se vymaňila z koloniální nadvlády, nikdy nebyla zvlášť v pohodě. Naposledy tam letos v březnu došlo k víceméně nekoordinovanému převratu, kdy koalice milic Séléka svrhla Françoise Bozizého a její vůdce Michel Djetodia se namísto něj prohlásil prezidentem. Nemá ale kontrolu nad územím a dosavadními rebely, takže každý si dělá, co chce, a Středoafriická republika se co do míry chaosu blíží možná tak Somálsku. V některých částech probíhá mučení a znásilňování, jsou tam dětské vojáky... Celkově mám pocit, že tyhle vleklé konflikty, které trvají dlouhou dobu, jsou ve výsledku mnohem horší než nějaký rychlý čtrnáctidenní střet, během kterého se lidé pobijí, ale pak je klid.

Jsem celkem zklamaná z toho, že dění v SAR tady nikoho moc nezajímá. Pokoušela jsem se to prosadit do médií, ale výsledek byl tristní. Mám pocit, že lidé tady chtějí slyšet spíš pěkné povídaní o gorilách a jak je Afrika úžasná, ale už ne ty špatné věci.

Z letmé rešerše Středoafriické republiky se ukazuje, že víc jak polovinu vývozu obstarávají diamanty z tamních dolů. Myslíte si, že přetrvávající násilí v SAR může někomu vyhovovat?

Nejsem politolog, takže se k těmto věcem nerada obšírně vyjadřuji, přestože se je snažím vždy aspoň trochu nauknout. Určitě je to ale země potenciálně velmi bohatá, nicméně jak už to v afrických zemích bývá, její bohatství nepřispívá k tomu, aby se lidé měli dobře. Podle žebříčku „index lidského rozvoje“, který porovnává průměrnou délku života, gramotnost, vzdělání a životní standard, je SAR čtvrtou nejméně rozvinutou zemí na světě. Podle odhadů Mezinárodního měnového fondu má Středoafriická republika 27. nejnížší hrubý domácí produkt (je na 154. příčce ze 181). Na jednoho lékaře tam připadá skoro devatenáct tisíc lidí a byla jsem překvapená, že tam lidé umírají na banální choroby nebo na nemoci, o kterých jsem skoro nevěděla, že se ještě vyskytují...

Během svých cest spolupracujete s místními lidmi. Jakou funkci mají v týmu?

Jít sama do pralesa je nemožné, potřebujete mít stopaře a asistenty, kteří jsou z řad místních. Obzvlášť naši stopaři z kmene BaAka jsou velmi důležití. Díky jejich stopařským schopnostem a znalostem prostředí dokážeme gorily najít a následovat je. To není vůbec jednoduché.

O kmeni BaAka asi řada čtenářů Nového Prostoru uslyší poprvé...

Pro větší názornost o nich někdy hovořím jako o „pygmejích“, pod tím už si jde představit „malé lidi z lesa“. Jednak je to ale nepřesné, protože pygmejů je víc, a zadruhé je to označení pejorativní. Tolik se v tom nevyznám, nejsem antropolog, ale zároveň jsem nucena se do toho ponořit, abych například porozuměla jejich životnímu stylu, který je odlišný od Bantu kmenů. Právě životní styl je předurčuje k tomu, aby byli nakaženi i jinými nemocemi resp. jinými parazity než Bantu.

Klára J. Petřelková (* 1976) zooložka, badatelka. Vyrostla ve Vsetíně, studovala Přírodovědeckou fakultu na Masarykově univerzitě v Brně a doktorát získala v oboru ekologie. V současnosti působí na Ústav biologie obratlovců Akademie věd ČR v Brně, na částečný úvazek pracuje též v liberecké Zoo, na Veterinární a farmaceutické univerzitě v Brně a na Parazitologickém ústavu Akademie věd ČR v Českých Budějovicích. Zabývá se ekologií parazitů primátů, ochranou lidooopů a monitorováním jejich zdravotního stavu ve volné přírodě. Jezdí rekreačně na koni, žije střídavě v Brně a v Africe.

Středoafriická republika je etnicky i nábožensky poměrně rozmanitá. Jaké místo náleží lidem BaAka?

BaAkové jsou v SAR dodnes považováni za méněcenné. Do poloviny minulého století dokonce nebyli považováni za lidi, spíš za taková zvířátka. Asi to bylo tím, že neměli potřebu soukromého vlastnictví, vztahy mezi muži a ženami byly u nich v zásadě rovnoprávné a nehierarchické, žili v lese a chodili málo oblekáni... Bantu je pak měli za otroky. Tento přístup v jisté míře přetrvává dodnes a podepisuje se například i na přístupu k lékařské péči.

Jak BaAkové žijí, jak si můžeme představit jejich domovy?

Kdo má více peněz, postaví si ve vesnici mimo národní park hlíněný dům, časté jsou také typické chýše z ohýbaných prutů, na které se naklade listů. BaAkové jsou lovci a sběrači a podobné chýše staví v lese, když na několik dnů nebo i týdnů vyrazí na lov. Nyní o své tradiční dovednosti postupně přicházejí, mladí stopaři už například neznají tolik rostlin nebo neumějí vyvolávat duchy – je to důsledkem poměrně násilného usazování ve vesnicích. BaAka, které znám, mají ale pořád možnost být v prostředí, které znají, a žít aspoň částečně tradičním způsobem.

Pokud si BaAka nevydělá u vás nebo u turistů jako průvodce a stopař, jsou v oblasti i jiné možnosti výděleku?

Lidé často prodávají listy lány koko, kterou místní jedí jako obdobu našeho špenátu. Nebo prodávají další plodiny a houby, které nasbírali v lese. Možností obživy ale nejsou velké.

Zůstáváte se svými spolupracovníky ve spojení, i když do SAR se právě nechystáte?

Nikdy jsem nechtěla spadnout do toho, že si ze země přivezu jenom vzorky a data a nebude mě zajímat, co se v ní děje. Výzkum je pro mě vždycky spojený s lidmi i zemí a v tomhle jsem asi „velmi špatný“ vědec (*smlch*).

Už v roce 2007, kdy jsme do SAR přijeli poprvé, nás lidé z projektu požádali, jestli bychom nemohli parazitologicky vyšetřit i stopaře a asistenty. Zjistili jsme, že už jen co se týče parazitů, je situace velmi tristní. Posléze jsme se začali zajímat o místní nemocnici i o celkovou situaci zdravotnictví a viděli jsme, že je to špatné. S kolegyněmi z Německa a z ČR a ve spolupráci se Zoo Liberec jsme se proto rozhodly, že budeme prodávat náhrdelníky, které vyrobili BaAka, přičemž polovinu dáme výrobci na ruku a druhou polovinu vložíme do fondu, ze kterého jsme schopni hradit nějaká ošetření a léky pro BaAka. Kromě toho jsme nafotili charitativní kalendář pro rok 2014, který je k dostání v e-shopu liberecké zoo. Nemyslím si, že můžeme změnit všechno, ale pár životů zachránit můžeme.

S jakými pocity se vracíte z Afriky do Česka?

Záleží jak kdy, ale většinou se vracím nerada. Já jsem tam spokojená. Jsem ráda v lese, moc lidí kolem sebe mít nepotřebuju, a i když s místními to není vždycky jednoduché – soužití je vždy nějak poznamenáno předsudky, jiným kulturním zázemím a vším možným – i přesto si s nimi připadám tak nějak souzněná. To nejsou nešťastní lidé. A rozhodně nejsou hloupí. ■■■